

МОВЧАННЯ ЯК СИЛЕНЦІАЛЬНИЙ ЕФЕКТ

С. О. Швачко,
Сумський державний університет

У статті йдеться про статус комунікативного мовчання, типи, витоки, значущість та маркери його позначення у художньому дискурсі. Поліаспектність, полімодальність та поліфункціональність мовчання об'єктивують інтерес учених різних студій до зазначеного концепту, а саме – силенціального ефекту.

Ключові слова: комунікативне мовчання, силенціальний ефект, лексичні засоби, поверхнева та глибинна структури.

Не буває соціуму без людини, соціуму без мови, мовлення без мови, говоріння без МОВЧАННЯ. Незважаючи на бурхливий розвиток гуманітаристики протягом останнього сторіччя, мовчання залишається на маргінесі уваги дослідників. Правду кажуть, що у граматиках усіх мов, на жаль, випущена одна частина мови – мовчання. Мовчання є імплікованим у мовленнєвому акті феноменом – це невербалізований простір «знакової тіні».

Мовчання – це поняття, якому важко дати чітке визначення. Для кожної з дисциплін – будь то антропологія чи педагогіка – знаходиться певний кут, під яким можна досліджувати невичерпний феномен мовчання. На часі існують різні інтерпретації мовчання, які категоризують силенціальний ефект., відмежовують поняття ТИШІ, описують силу коду мовчання, його фізіологічні та фонетичні вектори [1]. Про активне дослідження мовчання свідчить парадигма метазнаків *сайлентологія, сайлентика, сайлесний принцип, лінгвістика мовчання, стилістичний засіб мовчання, паузація, хезитація* тощо.

Мовчання – силенціальний компонент комунікації. Як дискурсивне явище воно розглядається на вертикальних та лінійних – ризоматичних векторах, що обумовлює його осмислення в домені індивідуально-психологічного та соціально-прагматичного буття. Мовчання носить ситуативний характер та проявляється у мовленні. Феномен мовчання в усному мовленні позначається за допомогою пауз, які маркуються графічними та лексичними засобами на письмі. Якщо у писемному мовленні є лише один канал інформації – текст, то усне мовлення має вагомий для спілкування невербальні знаки, а саме: міміку, жести, паузу тощо. Парадокс проявляється в тому, що людина мовчить, а інформація слухачам надходить. Слушним є афоризм Цицерона: *Найсильніший крик – у мовчанні*.

Мовчання як невід'ємний компонент невербальної комунікації тісно пов'язане з мовленням та культурою соціуму. **Актуальними** на часі є аспекти мовчазних лакун, їх вербалізації у мовленнєвій царині з невербальними засобами. На концепті мовчання фокусують увагу філософи, соціолінгвісти, психологи, літературознавці, лінгвісти різних студій та представники різних тенденцій та уподобань.

Актуальність дослідження об'єктивується тенденціями сьогоденної лінгвістики до системно-функціонального вивчення одиниць мови та мовлення, з одного боку, та малодослідженістю феномена комунікативного мовчання та культурем – з іншого.

Поліаспектність мовчання є прозорою з огляду на його причетність до різних сфер реалізації: *підтекст* (літературознавство), *диференціація, пресупозиція, імпліцитна інформація алюзія, апосіопезис/апосіопеза, афаза, вербальна парафазія* (нейропсихологія/логопедія), *перифраз* (стилістика), *імпліцитний смисл, непряме інформування, непрямо мовленнєвий акт* (лінгвістика) та ін. Лінгвістичні дослідження комунікативного мовчання свідчать про те, що мовчання інтерпретується як ілокутивний акт з нульовою пропозицією [3, 47]. Базовими номінаціями концепту мовчання є вербалізатори: англ. *silence, pause, stop, hesitation, stillness, quiet, human silence, nature silence*; укр. *мовчання, мовчазний,*

людське мовчання, тиша в природі. У довідникових джерелах зазначають, що *пауза* (лат. *pausa*, від гр. *pausis* – «зупинка, припинення») – це тимчасова зупинка звучання, під час якої мовленнєві органи не артикулюють, вона (зупинка) розкриває потік мовлення, актуалізується звукова організація речення або його складових – членування та відокремлення [5, 357]. Пауза акустично означає припинення звука, фізіологічно – припинення артикуляції [7, 288]. Цей складний феномен поєднує у собі перерви у звучання, комплекс тональних модифікацій передпаузальних сегментів та часові характеристики.

Комунікативне мовчання як силенціальний ефект має соціальний характер мовчазливої поведінки. Мовчання детермінується канонами спілкування: мовчання слухачів в аудиторії, у церкві, у залі засідань, що передбачено нормами поведінки соціуму.

Поведінку людини можна представити в матриці ієрархії доменів, в якій перший ярус є родовим по відношенню до другого, а другий – до третього.

Мовчання має свої варіанти – тиша, німота, безмовність. Людина не може не спілкуватися без мовчання, яке, як й інші форми невербальної комунікації, є центральною формою комунікації. Тут є однаково важливим що говориш і як говориш. Папір втрачає будь-який зміст без графічних знаків, але графічні символи не можуть існувати без паперової основи; так само мовчання та мовлення знаходяться у взаємній залежності один від одного – кожного разу виступаючи контекстом, а отже – смисловою основою один для одного.

Л. Вітгенштайн – відомий австрійський філософ-неопозитивіст, основоположник лінгвістичної філософії писав: «Мова маскує думку. І маскує так, що з зовнішньої форми маски не можна скласти уявлення про форму замаскованої думки, бо форму маски утворено зовсім не для того, щоб з неї можна було впізнати форму тіла» [6, 36]. Стандартне соціальне спілкування позначається етикетом, який регулює міжособистісні відносини та є культурною традицією [9, 20]. Умовчання, утримання від розмови має етнічний характер [8, 11]. Універсальним є те, що стандартизоване та канонізоване суспільством мовчання позначене бівекторністю, воно або діє (є соціально релевантним), або підлягає табу, має дозвіл на своє існування та може бути вельми бажаним [9, 245].

Мовчання корелює, інтегрує з вербальними маркерами, комплементує їх та ситуативно детермінується. На природі мовчання, його витоків, семантизації, ословлення фокусується увага вчених різних студій. Ключовими в дослідження концепту **МОВЧАННЯ** є питання онтології та функціонування. Ідентифікація зазначеного феномену не є легкою: мовчання, як пісок, слизьке, невловиме та загадкове. Відгадка, осмислення мовчазного ефекту криється у ситуації – близькій або віддаленій [1].

У наступній паремії, наприклад, канонізоване ставлення англійців до мовчання: англ. *A close moth catches no flies*; укр. Не слід говорити багато, бо це породжує небажаний ефект. Пор.: англ. *blabber mouth* – (sl.) *a person who tells secrets by talking too much*; *gabbler*

– *to gabble – to say (words) so quickly that they cannot be heard clearly.* (Бовтуни демонструють інтелектуальну неспроможність).

В етимології лексеми *мовчання* скривається ознака належності до «того» світу. Пор. споріднене слово *мовчанка* – «гробова, могильна, мертва» [2].

Загадковість, енігматичність мовчання має свої витoki у міфології. Розрізняють гарпократійське (англ. *harprocratic*) та ларундійське (англ. *larundic*) мовчання. Мотивацію цих термінів знаходимо у міфах про Гарпократата та Ларунду. *Гарпократ* – грецьке ім'я єгипетського бога Гора, сина богині Ізиди, що був народжений після смерті свого батька Озириса. Гарпократу приписувались простота та невігадливність, з огляду на це він зображувався як дитина. В Ермонтському храмі, спорудженому за Птоломеїв, статуя Гарпократата зображає немовля, що тримає палець у роті. Як свідчать міфи, німфа Ларунда (лат. *Muta* «німа», *Tacita* «мовчазна») була покарана Зевсом за надмірну балакучість. Вона розповідала дружині Зевса про любовні пригоди Зевса. За це розгніваний Зевс вирвав у Ларунди язик та відправив її в царство мертвих – Аїд, куди її супроводжував бог Гермес. З часом Гермес навчився розуміти її безсловесну мову. Звідси метазнак *герменевтика*. Гарпократійське мовчання пов'язане з ритуальною поведінкою, а мовчання Ларунди – це імпліцитні, скриті форми, що потребують тлумачення та осмислення. Гарпократійське мовчання має ефект джерела, яке примушує нас поглянути на себе, зібратися з думками, відрефлексувати душевний стан та стимулювати пошук.

Гарпократійська тиша є надійною для створення відкриттів та витворів. *Ларундійське мовчання* передбачає обмеження в мовленнєвій поведінці, замовчування секретів, заборону ословлення.

Мовчання – специфічний ритуал, нормативна секулярна поведінка. «Хвилина мовчання» була узаконена у Великій Британії в 1919 році. Слово як одкровення приходить у безмовності – в небуттєвій меонічній німоті. Голос і мовчання – протилежності, що започатковують спільність. У діалозі мовчання як альтернатива слову інтерпретується в залежності від ситуативних, соціальних та психологічних факторів. Значення мовчання, точніше – його зміст, розміщуються ситуативно на різних полюсах, вступають в суперечність один з одним, що зумовлюється самою природою мовчання, його поліфункціональністю та наявністю однієї форми. Примусове мовчання жінок стало предметом уваги різних розвідок про мовчання, що містять приклади негативних проявів гендерного мовчання, таких як дисциплінарне, деспотичне, нав'язане суспільними інститутами тощо. Кожна соціальна група має свої вимоги до мовчання та вирішує, скільки має мовчати людина з огляду на специфічний ранг – своєрідна парадигма мовчазної ієрархії мовленнєвого суспільства. Категорія мовчання людини не може існувати поза часом, темпоральність є її невід'ємною рисою. Мовчання по-різному сприймається в монохронних та поліхронних соціумах. Мовчання людини пов'язане з часовими та просторовими складовими, однак мовчання вплітається в «соціальну тканину життя» та по-різному розвивається історично.

Мовчання має бути зрозумілим не лише в режимі мовлення, але і в інших контекстах, у поєднанні з іншими невербальними знаками, так само як воно стає зрозумілим у контексті культури. Оскільки мовчання є залежним від контексту, цей силентіальний феномен може виражати багато значень.

Лінгвісти виокремлюють п'ять контрастуючих функцій мовчання як таких, що позначають позитивні та негативні цінності: а) функція зв'язності: мовчання може об'єднувати або розділяти двох чи більше осіб; б) функція впливу: мовчання лікує або ранило; в) функція відвертості: мовчання може нагадати вже відоме – поринути в себе або може приховувати певну інформацію; г) функція висловлення думки: мовчання може продемонструвати схвалення та підтримку того чи іншого погляду або продемонструвати зовсім протилежний погляд; д) функція активності: мовчання може бути сигналом до глибоких роздумів або ж може свідчити про відсутність /наявність розумової активності [12]. Таким чином, мовчання може надавати сил або тяжіти над людиною, підтримувати

душевну близькість або слугувати знаком агресивної ворожості, може бути актом ввічливості або ж сигналом зневаги. Цілком виразним сигналом є використання мовчання для регуляції спілкування, а також для того, щоб продемонструвати близькість. Ввічливою поведінкою в англословному соціумі вважається, коли людина, що приєднується до гурту, робить щось мовчки, і навпаки, є неприпустимою в Середньоземній країні на кшталт Греції. Мовчання може бути символом активного пізнання, так само, як і бути символом лінощів, невігластва. Мовчання може бути абсолютним, акустичним, антецедентичним, духовним, статичним, часово-просторовим, випадковим, рефлекторним, показовим, внутрішнім, зовнішнім, таким, що відчувається сенсорними органами.

В аутентичних лексикографічних джерелах верифікуються домінантні значення слова *silence* в наступні :

1) *The fact of abstaining or forbearing from **speech or utterance** (sometimes with reference to a particular matter); the state or condition resulting from this; **muteness, resistence, taciturnity**;*

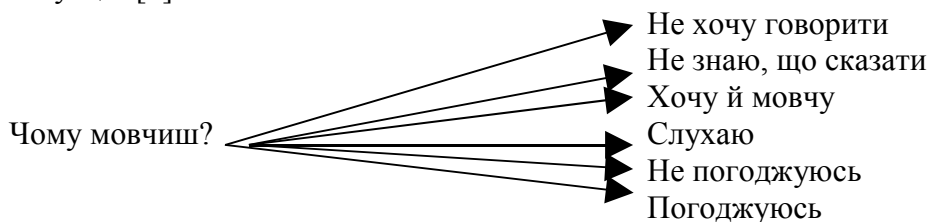
2) *The state or condition when **nothing is audible; absence of all sound or noise; complete quietness or stillness. Sometimes personified.***

3) *ommission of mention, remark, or notice in narration Chiefly in phrases to pass with , pass over in / silence.*

Слова англ. *silence* та *pause* семантизують мовчазну поведінку людини. У слові *pause* лексикографи виокремлюють спільне зі словом *silence* значення медитації. *Hesitation* як алонім цих лексем є релевантним до витоків *перерва* або *нерезультативність дії*. *Hesitation – the action of hesitating; a pausing or delaying in deciding or acting; due to irresolution; the condition of doubt in relation to action .*

Слово *pause* тяжіє до метазнаків просодики, переключається зі значенням слова *silence*, не корелює зі значенням *nature-silence*, напр.: *pause – to give pause to , to put to a pause, to hesitate at pause, motionless, hesitating.* Лексема *silence* представлена у домінантних колокаціях типу *silence gives consent; to keep (or hold) silence; to break silence; to put to silence; to pass with , to pass over in silence.*

Мовчання (пор. *таїна мовчання*) – ключова категорія філософії, оскільки мовчання не є хаосом чи беззмисловою порожнечою, а смислетворною структурою. Мовчання позначене багатовекторністю, включає поетичні опозиції, риторичні пропуски та паузи. Мовчання топіково модифікується, змінюється, валоративно впливає на осмислення того, хто ми є та що ми робимо. Пор. діаграму, яка не претендує на повний обсяг мовчазних ситуацій [1].

Феномен мовчання активно взаємодіє з різноманітними дисциплінами: це – філософія, релігієзнавство, соціологія, психологія, етнографія. Кожна з наук знаходить у мовчанні щось енігматичне, доводить, що цей феномен досить валідний та несе тягар невідомого, нерозгаданого, нерозкритого. Мовчання можна визначити як спосіб поділу мовлення на сегменти, що робить мову зрозумілою. Це – особливий тип промовляння, адже з глибин мовчання народжується думка. Тому мовчання протиставляється балакці. Справляє враження мовчання, котре бачиться як зусилля розуму, «розмова душі з собою» (Платон). Пор. прислів'я: *Срібні мої слова, золоте моє мовчання*. Сама Природа закликає не до свавільного підкорення як запиту щодо її улаштування, а до вслухання до неї у власному мовчанні. Учені стверджують, що Логосу передуює мовчання, мовлення – «час мовчання».

У зарубіжній терміносистемі з'явився термін для позначення неучасті в бесіді – *ігнорування мовчанням* (англ. *inattensiveness to the communication*). У межах сайлентології валідним є вивчення взаємозв'язку вербальних і невербальних знаків комунікації, визначення статусу комунікативного мовчання, його функціонального навантаження та екстеріоризації. Природа, соціальний статус, функціональне навантаження невербальних засобів розглядаються в працях А. Д. Белової [4], В. І. Карасика [9], Л. В. Солошук [10], О. А. Янової [11]. Вчені звертають особливу увагу на парцептивний зміст невербальних знаків – міміки, жестів, пози.

Значне місце в арсеналі мовних номінацій, що позначають феномен мовчання, посідають *іменник та іменникова група*.

Поряд з іменником належне місце в експлікації мовчання займають *дієслово та його форми*, напр.: англ. *to hesitated, didn't answer him, he dared say nothing*.

Мовчання екстеріоризується за допомогою прикметників типу англ. *became silent, grew quite still..*

Силенціальний ефект номінується і за допомогою прислівників типу англ. *worked silently*.

Поети здавна відчули недостатність слова – стан, коли певні явища, відчуття, переживання неможливо висловити. З цим твердженням погоджуються і мовознавці. Пор. укр.:

Не жартуй наді мною, будь ласка,
І говорячи, не мовчи.
На що правді словесна маска?
Ти мовчання мені кричи (В.Симоненко).

Основними засобами авторського позначення мовчання є слова та словосполучення типу *silence, silent, pause, stillness, still, an awkward pause, after a long pause, after some hesitation, dumb goodwill, sudden silence, in brooding silence, quietly amazed, quick and silent, an uncomfortable pause, didn't respond, didn't answer, very still* тощо. Силенціальний ефект в англomовному художньому дискурсі деталізується за допомогою словосполучень (синтаксичних та фразеологічних).

Мовчання позначається також за допомогою комунікативних одиниць типу англ. *No answer; Silence prevailed; Silence came back; Another awkward pause*.

Засобами експлікації силенціального ефекту виступають монолексемні, полілексемні, різночастиномовні номінативні та комунікативні одиниці. Полілексемні вербалізатори комунікативного мовчання вказують на його витoki та тривалість.

Силенціальний ефект може також матеріалізуватися у нульових словосполученнях шляхом номінації референта базовими метазнаками типу англ.: *The telephone rings. "Yes?" Silence. Hello? Silence. Who's there, please? Silence. Silence, and again silence*.

Мовчання в англomовному художньому дискурсі представлене як людське мовчання та тиша в природі. Тиша в природі відзначається персоніфікованим метафоричним буттям. Людське мовчання включає в себе некомунікативне та комунікативне мовчання. Некомунікативне мовчання – це біологічне та фізичне мовчання.

SILENCE AS A COMMUNICATIVE EFFECT

Shvachko Svitlana

The article in question considers communicative silence, its types, sources, markers of exteriorization in the English discourse. Linguists of different trends pay much of their attention to the relevant problems due to polyaspectedness, polymodality and polyfunctionality of the phenomenon. The integrity of verbal and nonverbal markers of silent effect is being dealt with in terms of outer and inner structures.

Keywords: *communicative silence, silence effect, lexical means, outer and inner structures.*

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Анохіна Т. О. Семантизація категорії мовчання в англomовному художньому дискурсі / Т. О. Анохіна // Монографія. – Вінниця : Видавництво “Нова Книга”, 2008. – 160 с.
2. Арутюнова Н. Д. Язык и мир человека / Н. Д. Арутюнова. – Язык русской культуры, 1999. – 896 с.
3. Безуглая Л. Р. Значимое молчание в системе прагматической импликации / Л. Р. Безуглая // Вісник ХНУ. – Х. : ХНУ, 2004. – Вип. № 636. – С. 47–49.
4. Белова А. Д. Лингвистические аспекты аргументации / А. Д. Белова // монографія. – К. : Астроя, – 1997. – 310 с.
5. Введенская Л. А. Культура речи / Л. А. Введенская // Уч. пос. – Ростов н/Д. : Феникс, 2002. – 448 с.
6. Вітгенштайн Л. Tractatus Logico-Philosoficus: філософські дослідження / Л. Вітгенштайн. – К., 1995. – 165 с.
7. Зиндер Л. Р. Общая фонетика / Л. Р. Зиндер. – Л. : Изд-во Ленинградского университета, 1960. – 335 с.
8. Инобуси Йоко. Феномен молчания как компонент коммуникативного поведения / Йоко Инобуси // автореф. ... дис. канд. наук 10.02.19. – М. : Накра принт, 2003. – 24 с.
9. Карасик В. И. Язык социального статуса / В. И. Карасик. – М. : Гносис, 2002. – 313 с.
10. Солощук Л. В. Невербальные коммуникативные компоненты в системе межкультурной коммуникации / Л. В. Солощук // Вісник Сумського державного університету. Філологічні науки. – Суми : СумДУ, 2004. - №4 (63). –С. 170–176.
11. Янова О. А. Номінативно-комунікативний аспект позначення як компонента невербальної поведінки (на матеріалі сучасної англійської мови) / О. А. Янова: дис. канд. філол. наук 10.02.04. – Х. : Константа, 2002. – 210 с.
12. Jensen J. V. Communicative Functions of Silence / J. V. Jensen // Communication: Concepts and Processes. – Prentice Hall, 1976. – P. 124-132.